

למען הקים בזה את זיכרון לשם החכם ההוא על שדמות לשון עֵבֶר

מעריציו היהודים של חוקר הטבע הגרמני אלכסנדר פון הומבולדט. במלאות 250 שנה להולדתו

יעקב שביט 26.09.2019 15:06

ב-26 בנובמבר 1891 בהמבורג נשא ד"ר אדולף קוהוט הרצאה על "אלכסנדר פון הומבולדט ביחסו ליהדות". קוהוט, מחבר של לקסיקון על יהודים מפורסמים בהיסטוריה, סיפר שם על יחסו האוהד של חוקר הטבע ומגלה הארצות הגרמני אלכסנדר פון הומבולדט ליהדות וליהודים, וציין כי בספרו "קוסמוס" נראה אהבתו לספרי קודשנו ויאמין גם הוא, כי סודות חוכמת הטבע היו גלויים וידועים לנביאינו וחזינינו".

פחות מעשור לפני לכן, ב-1883, תיאר נחמיה דב הופמן, בעצמו מחברם של ספרי מדע פופולריים, בספרו "הנוסע" את פון הומבולדט כ"האיש המהולל ברוב התשבחות, תפארת מין האנושי ויפעת הבריאה כולה". אבל מי שהביא את בשורת פון הומבולדט לקורא העברי במזרח אירופה היה חיים זליג סלונימסקי (1819-1904). סלונימסקי היה מפקח מטעם השלטונות על בית המדרש לרבנים בז'יטומיר וצנזור של הספרות העברית בדרום רוסיה, ממציא (נאמר עליו שאם היה נולד בסביבה אחרת היה נהפך "למין אדיסון היהודי") ומחברו של הספר הראשון בעברית — ודומה שגם האחרון — על אלכסנדר פון הומבולדט.

ח"ז סלונימסקי היה מהחשובים והפוריים במחברי ספרות מדעית פופולרית בחברה היהודית במזרח אירופה. בעיני רבים "מורה הדור"; מי שחינך דור "שהסתכל בעולמו של הקדוש ברוך הוא בראייה טבעית ולא על דרך הפלפול". הומבולדט היה לו מופת לאיש מדע, שאינו עוסק בתחום מדעי אחד אלא בתחומים רבים ורואה בהם מערכת אחת, ובד בבד גם כמי שפונה לציבור הרחב כדי להשכילו ולהרחיב את אופקיו. לא פלא שהיה מי שכינה את סלונימסקי "הומבאלד העברי", מי שהביא, עם אחרים, את "שמש חוכמת הטבע", שלימודה, כתב ש"י אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים), הוא "עניין חדש [ש]ניתן ליהודים לעסוק בו". הספרים הרבים שכתב, נכון יותר תרגם ועיבד, על תחומי מדע רבים ושונים עוררו התפעלות והשמצות כאחת.

סלונימסקי פגש את פון הומבולדט בברלין ב-1844, ואחר כך שוב ב-1874 כשהשבועון "הצפירה" שייסד וערך בוורשה נאלץ לנדוד לזמן קצר לברלין. סלונימסקי, מעיד נחום סוקולוב, נהג להתבדח על פגישותיו עם פון הומבולדט ומלומדים גרמנים אחרים: היהודי יליד ביאליסטוק התקבל אצלם כקוריוז, אך גם כיהודי פיקח ורב כישרונות. על הקשר שלו עם הומבולדט כתב סלונימסקי את הספרון "אות זכרון לאלכסנדר פאן הומבאלד ביום מלאת לו שמונים ושמונה שנה, קורות ימי חייו, מסעיו, וספריו" (ברלין 1858, נדפס שוב בוורשה 1874 ו-1885). בראשו הביא את המאמר התלמודי "הרואה חכם מחכמי או"ה [אומות העולם] אומר ברוך שחלק מחוכמתו לבשר ודם" (ברכות נח). וכך כתב:

"קורות ימי חיי האיש הגדול הזה נושאים בד בבד עם קורות השתלשלות החוכמות והמדעים, אשר הלכו ונתרחבו במשך שבעים השנה האחרונים, כי כל פעולותיו ומעשיו שר עמל וידע בהם כל ימי חלדו, המה ארוגים ומסובכים בתוך המדעים החדשים ההם. ומי האיש אשר שקד על דלתי החכמה לראות את הגדולות והנפלאות אשר הוציאו לנו הימים האחרונים האלה, ולא תבענה שפתיו תהילה להחוקר הגדול הזה? ע"כ [על כן] מצאתי את לבבי נכון לספר גם לבני עמנו התאבים לשמוע דברים

בשפת עבר, את תולדות האיש היקר הזה, אם למען העיר את לבבם על תפארת הידיעות הרבות אשר נפוצו על הארץ בימינו אלה, ולהראות להם את היגיעות והשתדלות העצומות אשר יגעו ולא יעפו בהם החוקרים על ימי חלדיהם לגלות מצפוני החכמה ולהוציא האמת למענהו, וגם למען הקים בזה את זיכרון לשם החכם ההוא על שדמות לשון עבר, עמד ברוב צדקתו וחסידותו לימין עם בני ישראל, לדבר טובה עליהם לעיני כל העמים והלשונות. וכל איש ישראל אשר אהבת עמו נגעה בלבבו, ימלא פיו תודה ותהילה לעבוד החכם היקר ההוא, אשר לפני שמש ינון שמו וצדקתו תעמוד לעד."

בעיקר ציין סלונימסקי את הספר "קוסמוס", שבו מתבונן הומבולדט על הבריאה כולה כדי להכיר מהם הכוחות המארגנים אותה והשולטים בה, כדי "להראות כי סיבה אחת לכל המסובבים ורוח אחד לכלם". אין זה רק תיאור של מכלול הגילויים של "הבריאה הנפלאה", אלא גם "השגה כללית על הכוחות הפנימיים השולטים בכל רחבי היצירה". הבנה כזאת אינה מסירה את הקסם מנפלאות הבריאה, מהטבע; אדרבה, ככל שהאדם מיטיב להבין את פעולות הטבע, כך הוא גם מגיע להשכלה יותר נשגבה וגם מפיך "עונג לנפשו; עונג אשר אין למעלה ממנו. כי הבדל רב הוא בין רגשות האדם המביט בנפלאות הטבע מבלי להבין את מצפוני כוחותיה ואופן פעולותיהם, ורק רוחו יגיד לו כי חוק ומשפט בכל דרכיה", ובין "העונג אשר ישיג האדם בהשכיל על מקורי צפונותיה ואופן פעולותיהם. וחשוב ההשתלשלות העניינים ושליבתם זה בזה".

שנה אחרי יצאת הספרון הזה, ב-1859, הופיע ספרו של יעקב וינברג, יהודי מומר שהיה מורה לפיסיקה ומפקד לחינוך של מחוז מוסקבה, מחברם של ספרים פופולריים במדעי הטבע ומי שתירגם לרוסית אחד מחמשת הכרכים של "קוסמוס", שהופיעו ברוסיה בשנים 1848-1863 בשם "אלכסנדר פון הומבולדט וחשיבותו במדע". ייתכן, כפי שנראה בהמשך, שהספר הזה הגיע דרך תיווך ל"ח ברנר כשכתב על "חוכמת הטבע".

ספרו של סלונימסקי היה רק אחד מהרבה ספרי מדע פופולריים בעברית שראו אור ברוסיה הצארית שעקבו בהתמדה אחרי המתחדש ושינו את השיח על אודות "הטבע". עכשיו מדובר היה לא ב"תולדות הטבע" — "יחקור תולדות כל חי למינהו", כתב י"ל בן זאב בספרו הפופולרי מאוד, "מסילת הלימוד" (1802), "כל חיה ובכל בהמה כל עוף וכל רמש, כל רימה וכל תולעה", ואת כל תופעות הטבע — אלא בהבנה של "חוקי הטבע", כלומר הבנה של "סתרי היצירה" של הקוסמוס בכליותו.

לא מעט מהמחברים נדרשו להדוף את האזהרות של אורתודוקסים שמרנים שטענו כי "חוכמת הטבע מביאה בכנפיה סערה גדולה העלולה לקטוף כל ענפי עץ הדת ולשרש גם [את] גזעו מארץ החיים". תשובתם היתה שעניין במדע וידע מדעי נמצא כבר במסורת ישראל. בעיני סלונימסקי ושותפיו לדעה, המדע בן הזמן, שאינו מכיר בגבולות בין עמים ודתות, מבער דעות קדומות ובערות, והוא סוכן הקידמה. זאת ועוד, "המדע החדש", האמפירי, אינו דומה לזה "הישן": אם הפילוסופים "הלבישו את חוכמתם במציאות", הרי שאנשי המדע האמפיריסטים, שהומבולדט הוא אחד מנציגיו, הם "תלמידי המציאות והטבע [הוא] מורם". והעיקר, המדע אינו עוסק ב"סיבה הראשונית" אלא בתוצאותיה ובגילוייה.

ומה ל"ח ברנר ולאכסנדר פון הומבולדט? התשובה נמצאת בחוברת בשם "האדם והטבע", שהיתה הראשונה בסדרת חוברות בענייני מדע של הוצאת "לעם" מייסודה של מפלגת "הפועל הצעיר" והופיעה ביפו ב-1910. מדובר בחוברת שהיתה חלק מסדרת ספרים פופולרית שהחלה להופיע ברוסיה ב-1892 ותורגמה ועובדה על ידי ב. זעירא, שם העט של ברנר. וכך נאמר שם: "הטבע הוא כל הקיים. הארץ ומלואה. החמה, הלבנה, הכוכבים, כל אשר עליהם, מתחתם, וביניהם — כל היקום. ולא רק הדברים, החפצים, הגרמים, כי אם גם כל תנועותיהם, כל השינויים הנעשים בהם — הכל שייך להטבע. הטבע הוא, אפוא, הכל... האדם הא חלק מן הטבע. כל הטבע חי, כל היקום מלא חיים. כל דבר חי את חייו הוא — והסך הכל מזה הם חיי כל הטבע".

מדע הטבע מבקש להשיב על השאלות המתעוררות בכל הנוגע לחזיונות הטבע, שאינם דבר שבמקרה, כי בטבע יש סדר והתמדה, ויש חוקי טבע: לדוגמה, "חוק המשיכה" והעובדה שהאוויר נחוצ

לחיים. "כל כוחו של מדע הטבע הוא בגילוי הכללים שעל פיהם חזיונות הטבע מופיעים לעינינו". אם העולם עומד על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים, ה"תורה" היא "חוכמת הטבע". תודתי לעמית אלון שחלק אתי את המידע על ברנר והמקור הרוסי שלו.